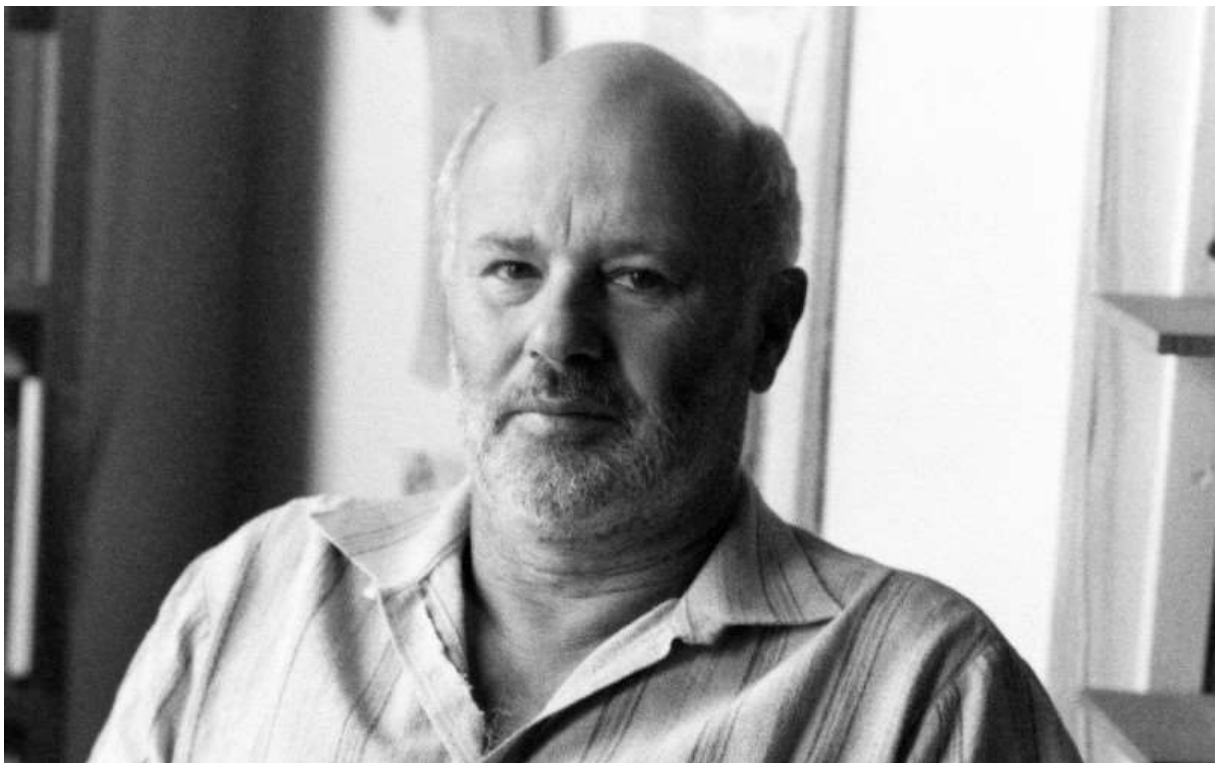


Martini Noémi: Hogyan olvassunk börtönnaplót? – Utószó **Eörsi István** memoárjához



Eörsi István – Fotó: Fortepan / Prohászka Imre, 1990

Könyve elején **Eörsi** is azt a kérdést teszi fel, hogy mi történik, ha a felnövő nemzedék hitét veszti a jogállamban, a törvények hatalmában. Mi történik, „ha hozzászoknak az önkényhez és ezt tekintik normális állapotnak”? – **Eörsi István** *Emlékezés a régi szép időkre* címen megjelent börtönkönyvéhez Martini Noémi írt utószót. Ezt olvashatják most.

Nadja egy torzított hangú mikrofonba üvölt. Törékeny teste vonaglik a földön, fején neonszínű balaklava. *HARAG*. Ez volt az OK Linz kortárs képzőművészeti központban rendezett 2024-es kiállításának címe. Nadja Tolokonnyikova a Pussy Riot orosz feminista kollektíva alapítója. Mint hazaáruló és külföldi ügynök szerepel Putyin körözési listáján. Mindössze huszonkét éves volt, amikor őt és a Pussy Riot két másik tagját „vallási gyűlölettel motivált huliganizmus” miatt elítélték, miután 2012 elején egy Putyin-ellenes „Punk ima” performanszt rendeztek egy moszkvai székesegyházban. Performanszművészetében és aktivizmusában is fontos szerepet játszanak börtöntapasztalatai. A linzi kiállításon, majd később egy amerikai ösztöndíja idején is felhúzta egy múzeum falai közé egykori orosz börtöncellájának másolatát. A látogatók így olyan térbe kerültek, ahol – ahogyan Nadja kiállításához írt szövegében fogalmaz – „a megfigyelők és a megfigyelték az elnyomás, az ellenállás és a lelepleződés örökös táncában léteznek”.

A történelem ugyanakkor sok esetben sebesen és súlyosan érkezik meg a performatív erőterbe. A Los Angeles-i kortárs képzőművészeti múzeumban Nadja naponta tizenkét órán át ült „börtöncellájában”, ahol zenét kevert az orosz börtönökből kiszivárgott hangfelvételekkel, és katonai ingekre varrt tiltakozó jelvényeket. A *Rendőrállam* című performanszt élőben közvetítette a múzeumban kiállított képernyőkön, a látogatók pedig a börtönrácsokon belesve figyelhették munkáját. De 2025. június 8-án hirtelen helikopterek és lövések hangja rázta meg a múzeumot. Az orosz aktivista eddigi összes performanszt rendőrök szakították meg, és ez ezúttal sem volt másként. Megérkezett ugyanis a frissen újraválasztott amerikai elnök parancsára a Nemzeti Gárda. Donald Trump bevándorlásellenes politikája egyből akcióba lépett Los Angeles belvárosában: volt, akit a munkahelyén, mást az otthonában tartóztattak le mint illegális bevándorlót a Bevándorlási és Vám-végrehajtás (ICE) szövetségi szervezet ügynökei. Erre a helyiek tiltakozásba kezdtek. Az ICE gumilövedékekkel lőtte őket, a tüntetők autókat gyújtottak fel.

Az orosz aktivista szerint az a nyugati elképzelés, miszerint a történelem elkerülhetetlenül a progresszivitás felé tart, csupán délibáb. Fiktív börtöncelláinak kapui kinyíltak, és megérkezett egy tényleges rendőrállamba.

De még csak össze sem kell, hogy találkozzon ilyen egyértelműen a bezártság és a külső valóság. A börtönnek is megvan a maga ökoszisztémája. A társadalomból kivetettek saját társadalma. Léteznek a falakon belül is olyan hétköznapi fogalmak, mint

hierarchia vagy infláció. A számkivetettek között is vannak egyenlők és egyenlőbbek. A politikai foglyok esetében különösen átértelmeződik a bűnösség fogalma is. Ők ugyanis nem a társadalomra, hanem egy bizonyos politikai elit hatalmára veszélyes emberek.

*

Pistát akasztani viszik. Egy márianosztrai hajnalon soron kívül megborotválták, jobb kezét a bal lábához láncolták és teherautóba ültették. Mire kiderült, hogy nem akasztásról van szó, hanem a Legfelsőbb Bíróság aznap tárgyalja ügyét, a forradalmár író már csak az óriási sajtó-sonkás szendvicsekre tudott koncentrálni, amelyeket a tárgyalás szüneteiben elfogyaszthatott. **Eörsi István** József Attila-díjas író, költő, újságíró, büszke marxistát 1956-ban a forradalomban betöltött szerepe miatt tartóztatták le. Első fokon öt, később nyolc évre ítélték, amiből három és fél évet ült le. Az írószerhasználatot a Belügyminisztérium többszörösen megtagadta tőle, ezért a börtönben dolgozó házimunkásoktól beszerzett ceruzaheggyel, apró betűkkel vécépapírra firkantott versei felesége, Vera segítségével jutottak csak el a börtön falain túlra.

Börtöncelláiban olyan poloskainvázió volt, hogy a bogarakat a falra nyomva reggelre „az őr fehér mezőben vérmocskos négyszöget fedezett fel” – emlékszik vissza harminc évvel később a börtönmemoárjában, amelyet olvasva az ember akarva-akaratlanul fel-felnevet. 1956 decemberében tartóztatták le, és amikor a Markó utcai bíróság épületében egy folyosón a falhoz nyomták és közölték vele, hogy főbe fogják lőni, az optimizmusáról híres író orral a falnak, magasba tartott karokkal háláját fejezte ki, hogy így legalább lesz miről írnia az *Irodalmi Újság*ba.

A túlélés – vagy ahogyan **Eörsi** fogalmaz: „a fennmaradás daca” – nála nem felszínes együgyűségből fakadt. Életvidámságából, humorából bölcsesség cseng vissza. Börtönmemoárja megtartja annak a lehetőségét, hogy a mindenkori jelenből olvasva relevánsnak érezzük élményeit, az elnyomó hatalmak tulajdonságai ugyanis nem változnak az idővel. Könyve elején **Eörsi** is azt a kérdést teszi fel, hogy mi történik, ha a felnövő nemzedék hitét veszti a jogállamban, a törvények hatalmában. Mi történik, „ha hozzászoknak az önkényhez és ezt tekintik normális állapotnak”?

*

Maja nagyon le van fogyva. Nemrég kezdett éhségsztrájkba, de már előtte is embertelen börtönkörülményekről számolt be. Hosszú haja, vékony teste erős kontrasztban áll a karjait összekulcsoló nehéz fémlánccal. Két fegyveres, fekete maszkos őr kíséretében érkezik meg a tárgyalóterembe. Maja T. német állampolgár, egyik vádlottja a 2023-as budapesti antifa-támadásoknak. A nembináris aktivistát azzal vádolják, hogy tagja volt annak a magyarokból és külföldiekből álló csoportnak, amely 2023 februárjában rátámadt a Kitörés Napja nevű neonáci rendezvény több feltételezett résztvevőjére. Maja T.-t néhány hónappal később, 2023 novemberében fogták el Németországban, a magyar hatóságok pedig szinte azonnal kérték a kiadatását, ami meg is történt. Hiába mondta ki később a német legfelsőbb bíróság, hogy a kiadatás jogellenes volt, Maja T. továbbra is magyar börtönben ül.

„Tudatni szeretném, nem hallgat el a tiltakozásom, éhségsztrájkba kezdek. Ez annak a következménye, amit majd két éve tapasztalok. Élve eltemettek a börtönben” – szölk Maja T. nyitómondatai németül a Markó utcai bíróság dísztermében 2025. június 6-án. A vádlott apja, Wolfram Jarosch, egy jénai tanár, nevelőanyja ukrán származású. Szerintük gyermekük ellen kirakatper folyik, ami azt mutatja, hogy a jogállamiság nem működik Magyarországon. Míg Maja T. éhségsztrájkolt, apja petíciót indított és 800 kilométeres utat tett meg gyalog Németországból Budapestre, amely alatt nem vett magához szilárd élelmet.

A magyar börtönrendszer nagyrészt átláthatatlan és elzárt a külvilág kérdései elől. Újságírókat nem engednek be, így a fogvatartottak nyilatkozataira hagyatkozva lehet csak beszámolni az állapotokról, amelyeket aztán a hivatalos büntetés-végrehajtó szervek tagadnak, de konkrét információkat, képeket továbbra sem közölnek. A sérelmek azonban mind hasonlóak: penész, poloskák, túlsúfoltság, kevés és rossz minőségű étel, az évszaktól függően extrém hőmérsékletek. A 2023-as „antifaügy” nemzetközi figyelmet irányított a magyar igazságszolgáltatásra. Ilaria Salis már mint olasz EP-képviselő szabadulhatott a mentelmi jogával élve, így első kézből számolhatott be a magyar börtönkörülmények embertelenségéről az Európai Parlamentben, ahol rendre ezzel a példával mutatja be, hogyan építik le a jogállamiság intézményeit Magyarországon.

*

Behrouz több mint négy éven át csak a tengert látta. Ahogy végtelenül kéken, végtelenül feketén hullámzott, olykor összeolvadt az éggel, a

horizontnak nem voltak kontúrjai. A természet mélyén azonban térfigyelő kamerákat ültettek a madarak mellé a faágakra. Behrouz Boochani egy „partmenti tranzitközpontnak” nevezett menekülttáborban raboskodott hat évig.

Mint a háború gyermeke született Nyugat-Iránban, Ilam megyében. Első emlékei, hogy gépek zúgnak el felette, az emberek félnek és menekülnek. A gyarmatosító rendszer, amelyben felnőtt, a perzsa nyelvet és kultúrát tartotta felsőbbrendűnek, elnyomva az etnikai kisebbségeket, többek között a kurdokat. Iráni kurdként, mint kulturális aktivista és újságíró kényszerült elmenekülni a hazájából. Először Indonézia, majd Ausztrália felé vette az irányt, végül a Pápua Új-Guinea északi részén található Manus-szigeten kötött ki, ahol hat évet raboskodott az ottani, Ausztrália által kialakított menekülttáborban. Börtönnaplója, a *Nincs barátunk, csak a hegyek* magyarul is megjelent, műfajilag mégis nehéz besorolni: riport, napló és költészet egyszerre. Behrouz ugyanis egy, a táborba becsempészett telefonnal Whatsapp-üzenetekben küldte el a szövegeket a barátainak.

*

Míg Nadja a művészetbe menekülve próbálja feldolgozni saját traumatikus börtöntapasztalatait, Maja T. és Ilaria Salis pedig az európai politikai vezetőkre próbál hatni, addig Behrouz menekülése egy elnyomó rendszerből újabb elnyomáshoz vezetett. Mégsem áll ellentétben tapasztalatuk, ezek a rendszerek ugyanis hasonlóak, homogének és éppen ezért kiismerhetőek. A börtönnaplók egy kor dokumentálásán túl erre is kísérletet tesznek. A megfigyelésen és bezártságon alapuló börtönrendszer ugyanis nem csak, vagy nem elsősorban fizikailag megterhelő. A szabadságvesztésnek nem a szó szerinti bezártság a szinonimája. Boochani szerint ezek a komplex, felépített kínzó rendszerek, amelyek a menekülteket a nap minden órájában megfigyelik, és ezzel elsősorban az emberi méltóságukat veszik el, tulajdonképpen megfelelnek a politikailag populista kormányoknak. Egy ilyen rendszerben a valódi ellenállás az emberség megtartása, egy vers vagy szerelmeslevél megírása, a rabtársak történeteinek meghallgatása, az ember mentális és érzelmi egészségének megőrzése.

Nadja Tolokonnyikovára nagy hatással volt Alekszej Navalnij, és személyes barátságot is ápolt az orosz ellenzék nemrég elhunyt vezetőjével. Habár rejtélyes körülmények között meghalt egy orosz börtönben, Navalnij szellemisége, amelyet az ellenállásról képviselt,

tovább él. Ellenzéki politikusként fontosnak tartotta, hogy legyen utánpótlás, hiszen tudta, az ő élete minden nap veszélyben van. Azt vallotta, hogy sok aktivista olyan komoly és komor, mintha soha életükben nem tapasztaltak volna még örömet. Ezért hozzá fűződik a mai napig élő orosz aktivisták attitűdje, amelyben játékoság és öröm küzd az elnyomó, kirekesztő államhatalommal.

Eörsi István is ráérezett arra, hogy az optimizmus sok esetben a legnagyobb ellenállás. „Születésemről pislákol, sőt olykor lobog bennem valami energia, amelyet jobb kifejezés híján biológiai optimizmusnak nevezek. Ez ellentétbe kerülhet – többnyire ellentétbe is kerül – a társadalom, és általában az emberiség mai állapota és várható jövője által kiváltott szorongásaimmal” – írja az *Emlékezés a régi szép időkre* című börtönmemoárjában.

A politikai fogollyá válás elsősorban az autonómia elvesztését jelenti, és ennek következtében a rabok akarva-akaratlanul áldozatokká válnak. Ez ellen számos eszközt dolgoztak ki azok, akiket bezártak. Az elnyomás elleni hadviselés elsősorban mentális erőt követel. Ennek egyik eszköze a börtönmosoly, amely felborítja a fogoly és fogvatartott hierarchiáját. Ahogyan **Eörsi** is írja: „minél derűsebb a rab, annál dühösebb a foglár. Neki ugyanis létszükséglete az a meggyőződés, hogy minden szempontból előnyösebb helyzetben van, mint a felügyeletére bízottak, ezen a meggyőződésen üt részt a rabmosoly.”

Az éhségstrájk ennél egy extrémebb módszer, amelyet az embertelen börtönkörülmények elleni lázadásként kezdenek meg egyesek. Illetve azért, hogy kitörjenek a rabszolga, az „élve eltemetett” rab szerepéből. Behrouz számára az autonómia megtartása leginkább abban nyilvánult meg, hogy pontosan leírta az átélt tapasztalatokat, ezzel nevet és nyelvet adott az elnyomásnak. Nadja párhuzamot húz a putyini és trumpi vezetők önkényuralma között. Egy szóval, mindannyian aktívak a börtönben és azon túl is.

A nyugati fehér megváltó attitűd ugyanis áldozatszerepbe szorítja a politikai foglyokat, akik mint néma túlélők jelennek meg. A börtönnapló pontosan ezt a diskurzust fordítja meg, azt üzeni, hogy a rab nemcsak néma lehet, nemcsak beszámolhat a kegyetlenségről, hanem saját maga is új diskurzust, új fogalmakat hozhat létre, kontrollálhatja a narratívát, lehet a saját történetének elmesélője, amelyet máskülönben kívülállók mondanának el róla. A börtönnaplónak éppen ezért nincs igeideje, nem kordokumentum, nem dokumentarista beszámoló. A politikai foglyok sem a történelem

és a társadalom tengelyén kívül lebegnek. Tapasztalataik összekapcsolódnak és a kollektív kisebbségi létbe csatornázódnak. Behrouz kurd menekültként, Nadja rendszerkritikus nőként, az antifasiszta Maja T. nembináris emberként, **Eörsi** szocialista forradalmárként. Feltárják a hatalmi mechanizmusok működését, amelyek a világon mindenhol ugyanolyanok, csak éppen más embereket és más csoportokat céloznak. Mert hiába a különböző nyelven megírt törvények, az önkény nyelve univerzális.

*

Börtönnaplót olvasni vagy egy berendezett börtön díszletei között sétálni: performatív cselekedet. Hiszen nem ültünk, és minket talán nem is fenyeget majd soha börtönbüntetés. Nem ismerjük az éhséget úgy, mint ők, nem csípték szét testünket poloskák, nem vertek láncra, nem szerepelünk körözési listákon, nem üldöztek el az otthonunkból. De a börtönnapló mégsem egzotikum, nem egy tőlünk távol álló valóság leírata. Hiszen mindannyian voltunk már megalázva, próbáltak már betörni, idomítani, felülről nézve elmesélni a történetünket. A történelem pedig nemcsak ismétli önmagát, de néha úgy érződik, a legrosszabb epizódok térnek vissza még brutálisabban. Ahogyan a gázai költő, Júszeif al-Kedra egyik versében fogalmaz: „a szív egy agyagedény, amelyet a történetmesélők felváltva törnek össze”. Vagyis, ha mások keretezik, definiálják és mondják el a történetünket mindig a saját nézőpontjukból, változó érdekek mentén, az szavainktól megfosztott néma tanúkká tesz. De a kollektív emberi történelmet is vakvágányra vezeti.

A nyelvhasználat, amellyel hivatkozunk társadalmi csoportokra, szigetekre, menekültekre, háborúkra és népiirtásra, nem lehet véletlen. Az úgynevezett hivatalos nyelvezet, amelyet politikusok, diplomaták és sok esetben a mainstream média is használ, már szaválasztásaiban is elnyomást hordozhat. Az ausztrál bevándorláspolitikára példaként tekint sok más ország is, többek között az Egyesült Királyság és Dánia. Mindkét ország a Manus-szigetekhez hasonló harmadik országbeli „tranzitközpontokat” hozott létre. Boochani szerint a nagyobb nyilvánosság azért sem foglalkozik a témával, mert olyan populista megfogalmazásban utalnak ezekre a helyekre, mint „befogadóközpont” vagy „partmenti tranzitközpont”, a valóságban azonban börtönökről van szó, ezért ennek a szónak a használata egy tudatos ellenállási stratégia. Maja T. is ragaszkodik ahhoz, hogy a már hivatalosan is megváltoztatott nevével utaljanak rá a tárgyalásokon a bírók. Nadja pedig csak nevet azon, hogy külföldi ügynök lenne.

Azt gondolhatnánk, mit számít egy szó. De amikor az ENSZ hivatalos közleménye Gázát a palesztinok „nyitott börtönének” nevezi, sokaknak nagyon is fontos lesz a fogalomhasználat.

De nemcsak a nyelvet, hanem az otthon fogalmát, a hazaszeretetet is kisajátítják azok a kormányok, amelyek saját állampolgáraikat küldik rács mögé. A hazaszeretet Stockholm-szindrómáját Nadja vizuálisan ábrázolta. Az ortodox ikonokra hajazó kalligráfiával írta egy képére oroszul, hogy „a hazám szeret engem, és én is szeretem a hazámat”.

Börtönnaplót olvasni felkavaró. Nagy sóhajjal vesszük a kezünkbe a könyvet, mert súlyos a téma, esetleg valakitől kaptuk ajándékba, aki tájékozottnak és érzékenynek akart tűnni, és ezért most nekünk is el kell olvasnunk, hogy tájékozottnak és érzékenynek tünjünk. De miért olvassuk? Kutatómunkaként, az író személye iránti tiszteletből? Egy elmúlt történelmi korszakot kutatva? Vagy csak kellékként szorongatjuk mint értelmiségi kiegészítőt? Talán felkészülésként olvassuk, hogy tudjuk, mi vár ránk, ha egyszer véletlenül mi is politikai rabok leszünk?

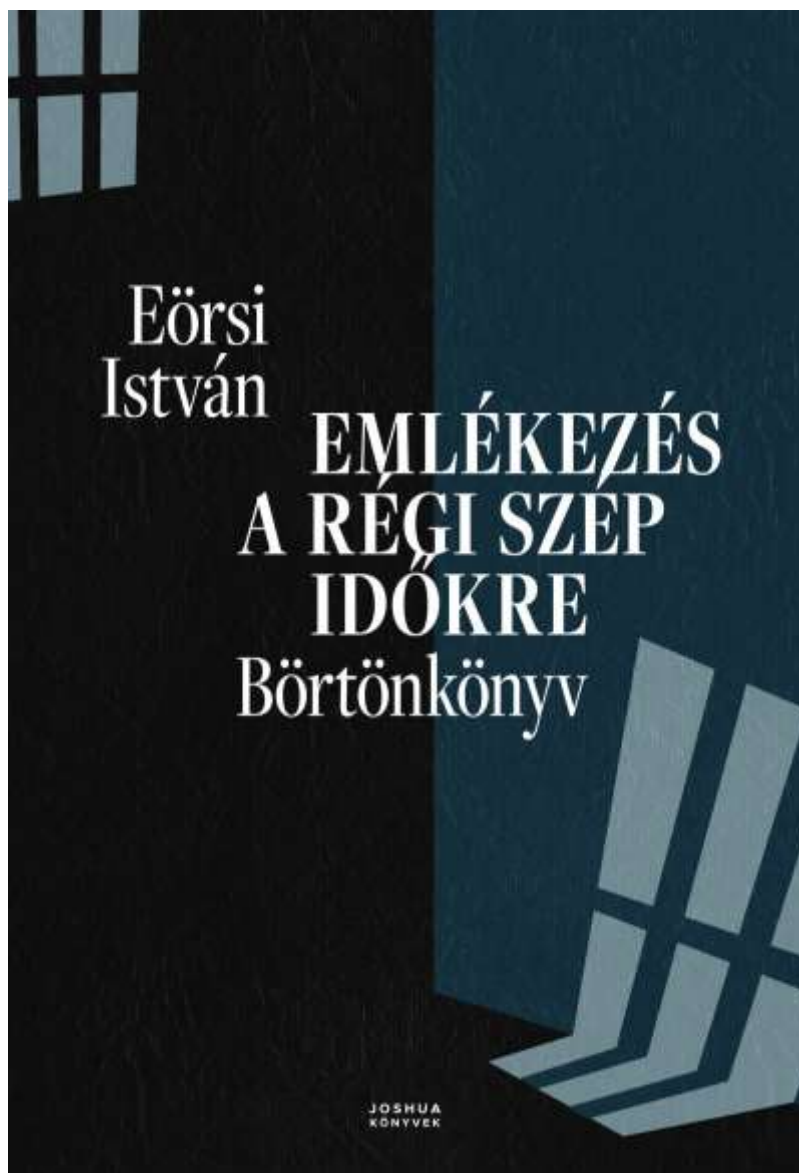
Annyi szenvedésről hallunk, az utóbbi években szinte reggeli rutinná válik, hogy arra a hírré ébredünk: valamit lebombáztak, valakit megöltek, valahol háború robbant ki. A bezártság érzése azonban nem csak bv. intézetekhez kötődik. Vannak másféle börtönök is. És legyen az a Markó utca, a Manus-sziget, Mordvinföld vagy Gáza, többféle bezártság létezik. Sokszor így nevezzük: otthon.

*

A Budapest Parkban több ezer fiatal pogózik, miközben hangosan kiabálják a jól ismert szöveget egy Beton.Hofi-koncerten. „Mert a szorongás a fejemben már teret ölelő / Mintha egy múzeumban állnék és a teremőr lelő” – szól a rapper rekedt hangja. Hol van **Eörsi**, hol van Navalnij, hol van Nadja? „Igen olyanokról beszélek letakarom a telefonom / Fogom az emlékeim a hajadba befelelő” – folytatja a rapper. Hol vannak a vécépapírra írt versek, hol az ICE, hol a börtönmosoly? „Lázad a börtön, ritka ha főznek / Tisztek a földön, zsömle a táská”.

Miért olvassunk börtönnaplót? – kérdezzük.

„Be vagyok zárva Magyarországra / Belém van zárva Magyarország” – üvölti válaszul a fiatal tömeg.



Eörsi István: *Emlékezés a régi szép időkre*, Joshua Kiadó, 2025

Martini Noémi